1931–1941 Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarındaki Anlatıların Kur'an ile Karşılaştırılması — Ekler

Prof. Dr. Muhammed Fatih Talu
2026-09-21

Özet. İncelemenin dört ekidir; her biri ana metindeki bulguların dayanağını açar.

Kaynak metin ve veri kümesi: https://doi.org/10.5281/zenodo.21956339
Çevrimiçi sürüm: https://tarih1931.github.io/inceleme-kapsamli.html
Makine-okunabilir iddialar: https://tarih1931.github.io/inceleme.jsonl
Lisans: CC0-1.0

- **Ek A — Ayet dosyaları.** Her ayetin hangi bulguda ne için kullanıldığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*'nin o ayete dair notu ve ilgili *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* maddesi.
- **Ek B — Terim dosyaları.** Bulguları taşıyan dokuz terimin kitap içindeki bütün kullanımı, 1931'deki lügat anlamı, anlam kayması ve Kur'anî karşılığı.
- **Ek C — Ön söz ve heyet sayfaları.** İki cildin ön sözü ile telif heyeti sayfalarının tam metni ve künye satırları.
- **Ek D — Hükümlerin dayanak tipi.** Her bulgunun kitaba atfettiği hüküm, dayandığı cümleler ve hükmün sarih lafızdan mı yoksa birleşimden mi çıktığı.

Köşeli parantez içindeki kaynak numaraları (**[1]**, **[15]** gibi) incelemenin kaynakçasına aittir.

Ek A. Ayet dosyaları

Bu ek, ana metinde anılan otuz sekiz ayetin her biri için üç şey verir: ayetin hangi bulguda ve ne için kullanıldığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*'nin **[16]** o ayete dair notu ve ilgili *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* maddesi. Ayetlerin kendi metni burada tekrarlanmaz; ana metinde, Ayet-01'den Ayet-38'e kadar her biri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an-ı Kerim Meâli*'nden **[15]** birebir verilmiştir. Tefsir notları *Kur'an Yolu Tefsiri*'nin çevrimiçi sürümünden özetlenmiş, ansiklopedi maddeleri çevrimiçi sürümde açılıp doğrulanmıştır (erişim: 23 Ağustos 2026).

A.1 — Ayet-01 · Şûrâ 42/13

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-01 ve 02: din, Allah'ın bütün peygamberlere "din kıldığı" esastır; fiil *şera'a*, fâil Allah.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Hemen bütün müfessirlere göre 'din' burada ilâhî dinlerin tamamını kapsar; kastedilen bütün dinlerdeki ortak hükümlerdir (başta tevhid). Diğer peygamberler için 'vassâ', Hz. Muhammed için 'evhâ' seçilmesi onun peygamberlik görevini vurgular; nüzul sebebi/nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** DİN

A.2 — Ayet-02 · Enbiyâ 21/25

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-01: her peygambere aynı tevhid vahyedilmiştir; din tekâmülün neticesi değildir.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Peygamber göndermenin maksadı insanların Allah'ın birliğine inanıp yalnız O'na kulluk etmelerini sağlamaktır; ilâhî dinler amaç ve öz itibariyle birdir, hepsi tevhid inancında

buluşur, bu âyet bunun en güçlü delillerinden biridir. Nüzul sebebi, nesh veya kelime anlamı tartışması yok.

- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** TEVHİD

A.3 — Ayet-03 · Mâide 5/3

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-02: dini kemale erdiren ve "din olarak seçen" Allah'tır — dinin vâzıı.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Dininizi kemale erdirdim', Hz. Âdem'den beri gönderilen ve Allah katında İslâm denen dinin Kur'an'la kemale erdirilmesidir (Âl-i İmrân 3/19, 85). Nüzul tartışması: Vedâ haccında indiği rivayetlerine karşı Ateş çok önce indiğini, Mevdûdî hicrî 6'da inip hicrî 10'da yeniden nâzil olduğunu söyler; nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** İSLÂM

A.4 — Ayet-04 · Tâhâ 20/110

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-03: insan bilgisi Allah'ı kuşatamaz; ulûhiyet, zekânın "bulduğu" bir mefhum değildir.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 105-112. âyetler blok hâlinde tefsir edilir; 110. âyete özel açıklama yapılmayıp Allah'ın ilminin kuşatılamazlığı için Bakara 2/48, 255'e gönderme verilir. Kelime tartışması olarak 112'deki 'hadm'ın anlamı kaydedilir (Râgıb istiare yoluyla 'zulüm' sayar, müellifler zulm-hadm nüansını korur); nüzul sebebi/nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** ALÎM

A.5 — Ayet-05 · Bakara 2/255

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-03: O'nun ilminden ancak dilediği kadarı kavranır; ilmin sahibi ve sınırını koyan O'dur.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Âyetü'l-kürsî İslâm inancının özünü (tevhid) ihtiva eder; Allah'tan başka bütün bilgi sahiplerinin bilgisi sınırlıdır. Kelime tartışması: 'kürsî' sözlükte 'koltuk, taht', mecazen 'saltanat, hükümranlık'; İbn Abbas'a göre ilimdir, mahiyetini ancak Allah bilir (müteşabih); nüzul sebebi/nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** ÂYETÜ'l-KÜRSÎ

A.6 — Ayet-06 · Bakara 2/3

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-04: gayba iman, müminin ilk vasfıdır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Gayb 'gözle görülmeyen; akıl, duyular vb. beşerî bilgi vasıtalarıyla bilinemeyen varlıklar, ilişkiler ve oluşlar' diye tanımlanır; Allah, vahiy, kader, ruh, kıyamet ve âhiret hâlleri gayb âlemindendir, bilgi kaynağı vahiydir. Tefsir 'bi'l-gayb'ı imanın nesnesi olarak okur; nüzul sebebi/nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** GAYB

A.7 — Ayet-07 · Bakara 2/177

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-04: iman edilecek şeylerin listesi — hepsi kitabın "uydurma" saydığı sınıftadır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Birr' Kur'an'ın en kapsamlı kavramlarından biridir; âyette sayılan imana, ibadete, sosyal ve bireysel ahlâka ilişkin dört grup meziyet sınırlama değil örneklemedir. Bağlam, kıble değişikliğinden (144-150) sonra çıkan tartışmaya cevaptır: şeklî unsurlar iman-ibadet-ahlâk özünden yoksun kaldığında temel önem taşımaz; nesh notu yok.

- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** İMAN

A.8 — Ayet-08 · Nahl 16/36

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-05: her ümmete tevhidi tebliğ eden bir elçi gönderilmiştir; tevhid başlangıçtır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Ümmet' burada genel anlamda geniş insan topluluğudur; dinin özü ve peygamber gönderilmesinin ana gayesi tevhiddir, kulluğun özü tevhidi zedeleyecek her inanç ve davranıştan kaçınmaktır. Tâğût için Mâide 5/60'a gönderme yapılır; nüzul sebebi/nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** PEYGAMBER

A.9 — Ayet-09 · Bakara 2/37

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-05: ilk insan vahyin ilk muhatabıdır (*telakkâ*).
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Kelimeler'in mahiyetine dair ayrı tartışma yoktur. Hak dinler insanın çatışan arzu ve ihtiyaçlarını düzene koymak üzere gönderilmiştir; Âdem'in davranışı ya günah değildir ya da Allah'ın öğrettiği tövbeyle temizlenmiştir, 'aslî günah' yoktur; nüzul sebebi/nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** ÂDEM

A.10 — Ayet-10 · Enbiyâ 21/30

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-06: hayat sudan başlar, fakat fâil Allah'tır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Bitişik olup ayrılma' için müfessirlerin üç yorumu (gök-yer bitişikti; gökler ve yer tek parçaydı; gök yağmur, yer bitki vermiyordu — Taberî sonuncusunu tercih eder) aktarılır, modern tefsirler evrenin tek kütleden ayrılması diye anlar. 'Her canlıyı sudan yarattık' hayatın temelinin suya dayandığına işarettir; bilimsel teorilerle açıklamanın her âyet için isabetli olmadığı kaydedilir, nüzul sebebi/nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** YARATMA

A.11 — Ayet-11 · Nûr 24/45

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-06: bütün canlıları sudan yaratan Allah'tır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Enbiyâ 21/30'daki hayat veren su ile buradaki 'bir su' farklıdır; ikincisi sperm olarak anlaşılır. 'Her birini kendine mahsus bir sudan' mânası da çıktığından canlı türlerinin tek asıldan değil farklı köklerden yaratıldığı sonucuna varılır (ortak ata/evrim okumasına kapalı); nüzul sebebi, nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** HAYAT

A.12 — Ayet-12 · Vâkıa 56/57-59

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-07: "yaratan siz misiniz, yoksa biz miyiz?" — fâil sorusu.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Âyet grubu, insanın kendi varlığı ve yakın çevresi (meni, ekin, su, ateş) üzerinde 'bütün bu varlık ve oluşların hangi irade ve gücün eseri olduğu' sorusunu sorarak Allah'ın yaratma gücüne dikkat çeker. 57-59 için embriyolojik ayrıntı veya yaratılış/evrim tartışması yapılmaz; 'şecere' (ateş çıkaran ağaç) ve 'tezkire' (hatırlatma) kelimelerinin anlamı verilir, nüzul sebebi/nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** İNSAN

A.13 — Ayet-13 · Mü'minûn 23/12-14

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-07: çamurdan özden kademeli yaratış; her kademenin fâili Allah'tır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Sülâle' sözlükte 'bir şeyin içinden çekip çıkarılan nesne'dir; toprakta bulunup

bedeni oluşturan maddeler kastedildiğinden 'sadece ilk insanın değil, diğer bütün insanların varlığının aslı da topraktandır'. Nutfe zigot, alaka rahme tutunan embriyo, mudga şekilsiz et parçasıdır; yaratılış/evrim tartışması, nüzul sebebi, nesh notu yok.

- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** İNSAN

A.14 — Ayet-14 · Secde 32/7-9

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-08: çamurla başlayan, öz sudan süren, şekillendirilen ve ruh üflenen yaratış — fâil Allah'tır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Allah'ın ruhu' demek Kâbe'ye 'Allah'ın evi' demek gibi şeref izafetidir, parça diye anlaşılması O'nun zat ve sıfatlarına ters düşer; insanın değeri Rabbinin ona değer vermesinden gelir. 7. âyette Âdem/tür/evrim açıklaması, nüzul sebebi, nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** RUH

A.15 — Ayet-15 · İnfitâr 82/6-8

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-08: insanı yaratan, şekillendiren, ölçülü yapan ve dilediği biçimde oluşturan Allah'tır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** İnsan, bedensel ve zihnî melekelerle donatılıp düzgün bir insan olarak dünyaya gelişini Rabbine borçludur. 'Dengeleme/ölçülü kılma' vücudun ve melekelerin uyumlu yaratılışı, 'terkibini dilediği gibi yaptı' yaratılışın Allah'ın iradesine bağlı oluşudur; yaratılış/evrim yorumu, nüzul sebebi, nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** İNSAN

A.16 — Ayet-16 · Necm 53/3-4

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-09: vahiy, Kur'an'ın kendi sesiyle verdiği kat'î hükümdür; Peygamber hevâdan konuşmaz.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Hevâdan konuşmaz'ın kapsamı tartışmalıdır: 'bütün söyledikleri vahiydir' görüşüne karşı Peygamber'in ictihad içeren sözleri vardır; tefsir tebliğ dışı söz ve davranışlarının da vahyin kontrolünde olduğu sonucuna varır. Asıl amaç onu şair veya kâhin sayan müşriklere reddiyedir (nüzul bağlamı); 'o' zamiri Kur'an'a döner, nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** VAHİY

A.17 — Ayet-17 · Şûrâ 42/52

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-09: Peygamber vahiyden önce "kitap nedir, iman nedir" bilmezdi — "kendinin bulduğu din"in reddi.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Bilmezdin', 'derâ' fiilinin hakikate vâkıf olmayı anlattığı hatırlatılarak, Peygamber'in vahiyden önce kitabın içeriğini ve imanın hakikatini bilmediği şeklinde anlaşılır; bu onun mümin olmadığı anlamına gelmez. Allah'a nasıl ibadet edileceği ancak vahiyle bilinir; nüzul sebebi, nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** VAHİY; RUH

A.18 — Ayet-18 · Müddessir 74/18-29

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-10: "insan sözü" (*kavlü'l-beşer*) nitelemesi Kur'an'da ismen anılır, reddedilir ve karşılığı bildirilir — nitelemenin hemen ardından Sekar gelir (74/26-29).
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Nüzul sebebi: müşrikler Peygamber'e ve Kur'an'a nasıl karşı çıkacaklarını Velîd b. Mugīre'ye sormuş; Velîd, Peygamber'in sihirbaz, Kur'an'ın eski sihirbazlardan nakledilegelen bir

sihir olduğunu söyleyip yaymıştır. İnkârcılar Kur'an'ı 'beşer sözü' saymıştır; nesh notu yok, i'câz meselesi doğrudan ele alınmaz. 26-29. âyetler nitelemenin karşılığını verir: Sekar, cehennem isimlerindendir ve tefsir onu "geride bir şey koymaz, bırakmaz", "derileri kavurur" vasıflarıyla anar.

- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** VELÎD b. MUGĪRE

A.19 — Ayet-19 · Hâkka 69/41-43

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-10: Kur'an şair ve kâhin sözü değil, âlemlerin Rabbinden tenzildir — kitabın şair ilhamı modelinin reddi.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Müşriklerin şair/kâhin ithamına karşı Allah yeminle Kur'an'ın şair ve kâhin sözü olmayıp 'değerli bir elçinin sözü' olduğunu ve âlemlerin Rabbi katından indirildiğini bildirir. 'Değerli elçi' çoğunluğa göre Hz. Peygamber'dir, Tekvîr 81/19'da Cebrâil'dir, ikisi de aracıdır; nüzul sebebi, nesh notu yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** KÂHİN

A.20 — Ayet-20 · Yûnus 10/16

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-10: vahiyden önceki "bir ömür" — "yıllarca tefekkür" iddiasına karşılık.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Nüzul ortamı 15. âyetteki değiştirme talebidir; cevap, içlerinde yıllarca yaşamış bir kimsenin üslûbu ile Kur'an'ın bambaşka içerik ve üslûbunun kolayca ayırt edilebileceğine dayanır. Âyet, Kur'an'ın lafız ve muhtevasında Hz. Peygamber'in hiçbir katkı ve etkisinin bulunmadığı konusunda son derece açıktır; nesh veya müteşabihlik tartışması yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** VAHİY

A.21 — Ayet-21 · Mâide 5/67

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-11: tebliğ emri; Peygamber müessis değil mübelliğdir.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Tebliğ görevi muhatapların tavrına göre sınırlandırılamaz; 'iletmemiş olursun' cümlesi çoğunluğa göre 'bir kısmını dahi tebliğ etmezsen hiç tebliğ etmemiş sayılırsın' demektir ve Peygamber'in vahyin bir kısmını sakladığı iddialarını (bazı Şiîler, Bâtınîler) çürütür. 'Allah seni insanlardan koruyacaktır' cümlesine bağlanan nüzul rivayetlerinin gerçekliği eleştiriye açıktır (Derveze); nesh tartışması yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** TEBLİĞ; PEYGAMBER

A.22 — Ayet-22 · A'râf 7/157

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-11: "ümmî" Kur'an'da bir unvandır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Ümmî için üç görüş vardır: Ümmülkurâ'ya nisbetle 'Mekkeli'; ümmete nisbetle 'Arap milletinden'; ümm'e (anne) nisbetle 'annesinden doğduğu gibi' okuma yazma bilmeyen (İbn Atıyye). Tefsir son görüşü benimser: kelime Hz. Peygamber'in 'en azından başlangıçta' okuma yazma bilmediğini ve din bilgisini yalnızca Allah'tan aldığını anlatır; 'Ehl-i kitaptan olmayan' seçeneği sayılmaz, nesh notu yalnız Yahudilikteki bazı ağır hükümlerin kaldırılmasına dairdir.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** ÜMMÎ

A.23 — Ayet-23 · Ankebût 29/48

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-11: ümmîlik, vahyin beşerî birikimden bağımsızlığının delilidir.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Okumak ve yazmak öğrenim görmenin iki temel yoludur; âyet Hz. Peygamber'in böyle öğrenim görmediğini belirtir, aksi hâlde inkârcılar Kur'an'ı bir Ehl-i kitap mensubundan aldığını ileri sürebilirdi. Ümmîlik 'en azından' on üç yıllık Mekke dönemiyle kayıtlanır

(sonradan yazma ihtimali açık); kelime yeniden tartışılmaz, nüzul sebebi ve nesh yok.

- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** ÜMMÎ

A.24 — Ayet-24 · Tâhâ 20/13-14

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-12: Musa seçilen ve kendisine vahyedilendir.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Hz. Mûsâ Kur'an'da kendisinden en çok söz edilen peygamberdir; anlatımın doğrudan peygamberlik görevinin verilmesiyle başlaması sûrenin Resûlullah'a teselli hedefiyle bağlantılıdır. 14. âyetin 'beni hatırında tutmak için namazı kıl' kısmına 'hatırladığında namazı kıl' mânası da verilmiş, fakat Taberî lafza göre ilk mânayı kuvvetli bulmuştur; nüzul sebebi veya nesh tartışması yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** MÛSÂ

A.25 — Ayet-25 · A'râf 7/145

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-12: levhaları yazan Allah'tır — "kendi dininin esaslarını koymuştur"un reddi.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Âyet, önceki âyetteki 'risâletler'in açıklaması olarak Tevrat'ın levhalarda yazılı metinler hâlinde gönderildiğine işaret eder; elvâh 'dörtgen biçimindeki tahta' anlamındaki levhanın çoğuludur, Mûsâ'ya bildirilen vahiylerin yazıldığı taş levhalar kastedilir (Çıkış 24/12). 'en güzelini alsınlar' farklı yorumlanmış (İbn Atıyye), 'Yoldan çıkmışların yurdu' için dört görüş nakledilmiştir; nüzul sebebi veya nesh yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** TEVRAT

A.26 — Ayet-26 · Rahmân 55/15

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-13: cinler yaratılmış bir varlık nev'idir.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 14-15. âyetler insanların ve cinlerin ilk yaratılışlarındaki ana unsurları bildirerek bunların mahiyetini bilen Allah'ın yegâne yaratıcı olduğuna dikkat çeker. Mâric sözlükte 'çalkalanan, yerinde durmayan' ve 'karışan, karıştırıcı' demektir; birincisine göre 'dumansız saf alev', ikincisine göre 'karışan, nüfuz eden dumanlı ateş' diye açıklanmıştır; nüzul sebebi veya nesh yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** CİN

A.27 — Ayet-27 · Cin 72/1-2

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-13: cinler hakkındaki bilginin kaynağı vahiydir ("bana (…) vahyedildi").
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Cin 'örtmek, gizli kalmak' anlamındaki cenne fiilinden isimdir; terim olarak ateşten yaratılmış, duyularla idrak edilemeyen, şuur ve irade sahibi varlık türüdür. Nüzul: cinlerden bir grup Kur'an dinleyip kavimlerine dönerek iman ettiklerini açıklamış; Hz. Peygamber onları görmemiş, durum ona vahiyle bildirilmiştir; nesh yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** CİN

A.28 — Ayet-28 · Bakara 2/285

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-14: meleklere iman, imanın sayılı esaslarındandır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Sûrenin başında iman edenlerin nitelikleri sayılmış, sonunda Resul ve müminlerin Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imanlarının Allah tarafından tasdik edilmesi eşsiz bir iltifat olarak sunulmuştur; peygamberler arasında ayırım yapılmaması için Bakara 2/136'ya gönderilir. Melek kavramının mahiyeti bu sayfada tartışılmaz (kalanı 286. âyet üzerinden teklîf-i mâlâ yutâk ve kader tartışmasıdır); nüzul sebebi veya nesh yok.

- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** MELEK

A.29 — Ayet-29 · Nahl 16/102-103

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-14: Kur'an'ı indiren Rûhu'l-Kudüs'tür; "ona bir insan öğretiyor" ithamı ismen reddedilir.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 'Ruhu'l-Kudüs'ten maksat Cebrâil'dir; Kur'an'ın bir yabancı tarafından dikte edilmesinin imkânsızlığı iddianın saçmalığını gösterir. Nüzul rivayetleri: öğrettiği söylenen kişi Ehl-i kitaptan Bel'am isimli Mekkeli bir kılıç ustası veya Yaîş ya da Cebr isimli bir hıristiyan köledir; bunlar tahminden öte değer taşımaz, İranlı Selmân rivayeti ise Selmân Medine'de müslüman olduğundan asılsızdır; nesh yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** RÛHULKUDÜS

A.30 — Ayet-30 · Bakara 2/127

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-15: Kâbe'nin temellerini yükselten İbrahim ile İsmail'dir.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Müfessirler 'temellerini yükseltiyordu' ifadesinden Kâbe'nin yerinde daha önce (Nûh tûfanında harap olmuş) bir yapı bulunduğunu ve Hz. İbrâhim'in eski temeller üzerine binayı yükselttiğini çıkarır; ilk yapının melekler veya Hz. Âdem'e ait olduğu rivayetleri de aktarılır (Taberî). Taberî kesin bilgi bulunmadığını belirtir, Reşîd Rızâ bu rivayetleri İsrâiliyat sayıp Kâbe'yi ilk defa Hz. İbrâhim'in inşa ettiğini söyler; nüzul sebebi, nesih veya kıraat zikredilmez.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** KÂBE

A.31 — Ayet-31 · Hac 22/26

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-15: Kâbe'nin yerini İbrahim'e belirleyen Allah'tır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Âyet Kâbe'nin Hz. İbrâhim zamanından beri toplu ibadet mahalli olduğunu hatırlatır; 'yerleştirdiğimizde' diye çevrilen kısma 'yerini gösterdiğimizde' ve 'yerini hazırladığımızda' anlamları da verilmiştir (Şevkânî). 25. âyetin Mekke'de mi Medine'de mi indiği tartışması nakledilir; nesih zikredilmez.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** KÂBE

A.32 — Ayet-32 · Mâide 5/97

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-16: Kâbe'yi, haram ayı ve hac kurbanını insanlar için düzen kılan Allah'tır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** 97. âyet ayrıca açıklanmaz; Mâide 5/1-2'ye gönderilir. Nesih notu: Mâide 2'deki 'Beytülharâm'a yönelmiş kimselere saldırmayın' hükmünün neshedildiği (İbnü'l-Arabî, İbn Kesîr, Elmalılı) ve neshedilmediği (Elmalılı, Ateş) görüşleri birlikte aktarılır; Mâide 2 için Hutam b. Hind el-Bekrî hakkında nüzul rivayeti verilir.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** KÂBE; HARAM AYLAR

A.33 — Ayet-33 · Bakara 2/125

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-16: Kâbe'yi toplantı ve güven yeri kılan Allah'tır.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Âyet Kâbe'nin tekrar tekrar ziyaret edilen hac mahalli ve güvenli yer kılındığını bildirir. Makam-ı İbrâhim, İbrâhim'in Kâbe'yi inşa ederken bastığına inanılan taş veya yeridir (Râzî); makamdan namaz yeri edinme buyruğunun muhatabı tartışmalıdır (Muhammed ümmeti veya İbrâhim'in kavmi); nüzul sebebi, nesih, kıraat yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** MAKĀM-ı İBRÂHİM; KÂBE

A.34 — Ayet-34 · Yûnus 10/15

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-17: Peygamber vahyi kendiliğinden değiştiremez.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Müşriklerin Kur'an'ın değiştirilmesini istemeleri çelişkilidir; Hz. Peygamber bunu yapsa Kur'an'ın Allah'tan geldiği iddiasında yalancı durumuna düşerdi. Âyet, Kur'an'ın lafız ve muhtevasında Peygamber'in hiçbir katkısı bulunmadığı konusunda 'son derece açık'tır; tebdil ile nesih arasında ilişki kurulmaz, nesih, müteşabih, kıraat veya nüzul sebebi zikredilmez.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** NESİH

A.35 — Ayet-35 · En'âm 6/115

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-17: Rabbin kelimesi tamdır; onu değiştirebilecek yoktur.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Sıdk sözde ve işte doğruluk, adl hak ve nesafet kaidelerine uygunluktur. Allah kelâmının dört niteliğine işaret edilir: tam, doğru, âdil ve 'değiştirilemez ve tahrif edilemez oluşu'; nesih, müteşabih, nüzul sebebi, 'kelime/kelimât' kıraat farkı zikredilmez.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** NESİH

A.36 — Ayet-36 · Kehf 18/110

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-18: Peygamber'i diğer insanlardan ayıran ölçü vahiydir.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Hz. Muhammed şüphesiz bir insandır; Allah'ın bütün ilmini kuşatması mümkün değildir, sadece kendisine vahyedilenleri bilir ve vahyedilenlerden biri bütün insanların tanrısının tek tanrı olduğu gerçeğidir. İkinci yarı için açık şirk yanında riya şeklindeki gizli/küçük şirk anlatılır; 'beşer' kelimesi üzerinde durulmaz, nüzul sebebi, nesih veya kıraat tartışması yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** İNSAN

A.37 — Ayet-37 · Tûr 52/33-34

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-19: "kendisi uydurdu" ithamı ve tehaddî.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** İnkârcıların 'onu kendisi uydurdu' iddiası ele alınır; 'bel lâ yu'minûn' cümlesine '(dediklerine) kendileri de inanmıyorlar' mânası da verilebilir (Elmalılı). Tehaddî için Bakara 2/23'e gönderilir ('onda bulunanlara benzer bir söz' istenmiş, yapılamamıştır: i'câz); 30. âyete bağlanan nüzul sebebi, sûre bütün indiğinden gönderme sayılmalıdır (Ateş); nesih zikredilmez.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** İ'CÂZÜ'l-KUR'ÂN; TEHADDÎ

A.38 — Ayet-38 · Yûnus 10/37

- **Bulgudaki yeri.** Bulgu-19: Kur'an Allah'tan başkası tarafından uydurulamaz — ikili tasnifin sarih lafzı.
- **Kur'an Yolu Tefsiri.** Âyet 'Kur'an'ı Hz. Muhammed uydurdu' iddiasına cevaptır. Lafız tartışması: 'kitap'ı bazıları eski kitaplar, Taberî ve Zemahşerî 'Allah'ın Muhammed ümmetine yazdığı, farz kıldığı hükümler' diye anlar (tefsirin meali ikinci görüştedir); Yûnus 38'de tehaddî âyetleri sayılır; nüzul sebebi, nesih, kıraat yok.
- **TDV İslâm Ansiklopedisi.** İ'CÂZÜ'l-KUR'ÂN

Ek B. Terim dosyaları

Bu ek, bulguları taşıyan kilit terimlerin kitaptaki bütün kullanımını, 1931'deki lügat anlamını ve Kur'an'daki karşılığını bir araya getirir. Sayımlar, iki bölümün elle düzeltilmiş tam metni üzerinde başlıklar dâhil

yapılmıştır; örnek cümleler birebirdir ve künyesindeki sayfada makine ile denetlenmiştir. Lügat tanımları *Kubbealtı Lugati*'nden **[18]** birebir, Kamus-ı Türkî'den (1317/1901) **[19]** tıpkıbasım görüntüsünden okunarak alınmıştır; ikincisi basılı nüshayla teyit edilmelidir. Kur'anî karşılıklarda verilen ayetler, incelemenin kullandığı meâlden kontrol edilmiştir.

B.1 — ilham / vahiy / mülhem

- **Kitapta.** *ilham*: 9 (I s. 23; II s. 90 (4), 91 (4)); *vahiy*: 5 (II s. 90, 91; ikisi başlık); *mülhem*: 4 (II s. 80, 91, 117, 158). Kitap 'ilham'ı cins, 'vahiy'i türü sayar: s. 90'da vahiy 'yani ilham' diye açıklanır ve tefekkürden sonra 'doğmuş' bir 'fikir'dir; aynı kelime cinlerin kâhin ve şairlere ilhamı için de kullanılır. 'mülhem' dört geçişinde de dünyevî 'esinlenmiş' anlamındadır. İlâhî kaynak kitabın kendi sesiyle tasdik edilmez; s. 91'deki 'ilâhî bir kuvvet' Muhammed'in 'samimî olarak inandığı' şeydir.
- **Örnekler.** *Tarih II, s. 90*: "İslâm an'anesinde bu ayetlerin Muhammede Cebrail adında bir melek vasıtasile Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur." — *Tarih II, s. 91*: "Dinler nazarında cinler, kötü ruhlar olduğundan peygamberler onlardan mülhem olamazlardı."
- **Lügat.** Kubbealtı *ilham* 1: "Ruhta meydana gelen ve yaratıcılığa iten coşku, içe doğma, esin." Kamus-ı Türkî *ilhâm* 1: "Hak Taâlâ ibâdının kalbine bir şey ilkā etme"; *vahy*: "Bir fikir veya emrin min tarafillâh bir peygambere ilhâm olunması" ve "[Evliyâya olursa ilhâm denilir.]"
- **Anlam kayması.** Var: 1901'de Kamus-ı Türkî 'ilhâm'ı yalnız ilâhî anlamda tanımlar ve vahiy farkını alıcıya bağlar; Kubbealtı'nın birinci sıraya aldığı dünyevî 'esin' anlamı geç Osmanlı edebî dilinde yerleşmiştir. Kitap bu dünyevî/animist anlamı kullanır ve 'yani' ile vahye giydirir; lügatin 'min tarafillâh' ve 'peygambere' kayıtlarını düşürür.
- **Kur'anî karşılık.** *vahy* (و-ح-ي) — Allah'ın peygamberine gizli ve süratli bildirmesi. Necm 53/4 'in huve illâ vahyun yûhâ' ‖ *ilhâm* (ل-ه-م) — kalbe ilka etme; Kur'an'daki tek geçişi nefse verilen fıtrî sezgidir. Şems 91/8 'fe-elhemehâ fücûrahâ ve takvâhâ'
- **Örtüşme.** Zayıf: Kur'an vahy ile ilhâmı ayırır; kitabın cin→şair/kâhin ilhamı, Kur'an'ın 'kavl-i şâir / kavl-i kâhin' diyerek ismen dışladığı alandır (Hâkka 69/41-42). Hakemin diyebileceği: 'vahiy, yani ilham' eşitlemesi Osmanlı lügatinde meşrudur — cevap: lügat bunu 'min tarafillâh' ve 'bir peygambere' kayıtlarıyla yapar, kitap kayıtları düşürüp ilhamı cin ve şair ilhamıyla aynı cinse koyar; fark kelimede değil kaynakta ve alıcıdadır.

B.2 — uydurma / masal / hikâye / hurafe / efsane / gûya

- **Kitapta.** *uydur-*: 6 (I s. 2, 7; II s. 85, 89); *masal*: 1 (II s. 85); *hikâye*: 4 (I s. 3, 23); *hurafe*: 1 (I s. 23, başlık); *efsane*: 1 (II s. 91); *gûya*: 5 (I s. 23; II s. 84-136). Kitap din anlatıları için tek sözlük kullanır: din kitaplarındaki anlatı 'hikâye'dir (s. 3), Kâbe'nin İbrahim'e bağlanması 'uydurma' ve 'masal' (s. 85), siyer menkıbeleri 'uydurma şeyler' (s. 89), nübüvvet rivayetleri 'efsanelerle karışmış'tır (s. 91); 'gûya' kitabın inanmadığı iddiayı işaretler. İlke s. 2'dedir: tabiat üstü bütün mefhumlar insan dimağı için 'uydurma şeyler'dir.
- **Örnekler.** *Tarih I, s. 3*: "Bu kanaatler hep din kitaplarındaki hikâyelerin olduğu gibi hakikat sanılmasından doğuyordu." — *Tarih I, s. 23*: "HİKÂYE VE HURAFELER" — *Tarih II, s. 85*: "Bunların hepsi, bittabi, soradan uydurulmuş masallardır."
- **Lügat.** Kubbealtı *hurâfe*: "dinde olmadığı halde sonradan uydurulmuş, asılsız, gerçekle alâkası bulunmayan bâtıl inanç, efsâne, hikâye, rivâyet vb." Kamus-ı Türkî *hurâfât*: "Edyân-ı kâzibe-i kadîme i'tikādât-ı bâtılasından kalma hârikulâde hikâyât-ı garîbe, esâtîr"; *hikâye* 2: "Hakîkî veya uydurma ve ekseriyâ hisse kapmağa mahsus sergüzeşt ve vukūât, kıssa, mesel (masal)."
- **Anlam kayması.** Yok denecek kadar az: 'uydurma', 'masal', 'efsane', 'gûya' 1901, 1931 ve bugün aynı alandadır; 'hurafe' bugün 'batıl inanç'a daralmıştır. Dikkat çekici nokta Kamus-ı Türkî'nin 'hurâfât'ı Kur'an'ın 'esâtîru'l-evvelîn' dediği 'esâtîr' ile, 'masal'ı 'mesel'in Türkçe şekli olarak ('mesel (masal)')

tanımlamasıdır.

- **Kur'anî karşılık.** *iftirâ* (ف-ر-ي) — aslı olmayanı düzüp (Allah'a) nispet etmek. Yûnus 10/38 'em yekûlûne'fterâhu'; Yûsuf 12/111 'mâ kâne hadîsen yufterâ' ‖ *esâtîru'l-evvelîn* (س-ط-ر) — eskilerin yazılı masalları. Nahl 16/24 'kālû esâtîru'l-evvelîn'; En'âm 6/25 'in hâzâ illâ esâtîru'l-evvelîn'
- **Örtüşme.** Kuvvetli: kitabın 'uydurma' kelimeleri Kur'an'ın inkârcılardan naklettiği iftirâ ithamıyla, 'masal/efsane/hurafe' kümesi 'esâtîru'l-evvelîn' ile aynı alandadır. Hakemin itirazı: s. 85 an'aneyi, s. 89 siyeri, s. 3 Tevrat kronolojisini hedefler, Kur'an'ın kendisine 'uydurma' denmez — doğrudur; fakat s. 85 'Bunların hepsi' diyerek Bakara 2/127'nin içeriğini kümeye katar, s. 2 kuralı da bütün tabiat üstü mefhumları kapsar.

B.3 — müessis / müessese / kurmak / tesis / koymak / vücuda getirmek

- **Kitapta.** *müessis*: 2 (II s. 91, 93); *müessese*: 11 (I s. 24; II s. 82-165); *kur-*: 48 (I s. 8-23; II s. 79-183); *tesis*: 17, *teessüs*: 14, *koy-*: 12 (I s. 9-22'de 4; II s. 80-179'da 39); *vücuda getir-*: 22 (I s. 2-24; II s. 87-182). Kitap aileyi devlet, şehir, cemaat, mezhep ve din için ayrımsız kullanır (ilke: s. 24); 'müessis' yalnız Hz. Muhammed için geçer (s. 91 'cihanşümul bir dinin müessisi', s. 93 'din müessisi'). 'esaslarını koymak' kalıbı Musa, Muhammed, Müseyleme, Mutasım ve Malik b. Enes için aynıdır (s. 80, 90, 112, 160, 170).
- **Örnekler.** *Tarih II, s. 79*: "A. İSLÂM DİNİ ARABİSTANDA KURULDU" — *Tarih I, s. 24*: "Görülüyor ki insanlar cemaat halinde yaşamıya başladıktan sora, diğer içtimaî müesseseler gibi din müessesesini de vücuda getirmişlerdir." — *Tarih II, s. 90*: "Muhammedin koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kuran denir."
- **Lügat.** Kubbealtı *müessis*: "Bir müessese veya binânın temelini atan, kuran kimse, kurucu." Kamus-ı Türkî *müessis* 2: "Kuran, vücûda getiren: müessis-i devlet; bu usûlün müessisi."
- **Anlam kayması.** Yok: 'müessis/kurucu' 1901'de de bugün de nötrdür; 'din müessisi' 1931'de Avrupa tarihçiliğinin 'Religionsstifter' karşılığıdır. Yük, dinin 'içtimaî müessese' sınıfına konmasında, 'kendinin bulduğu' ile birleşmesinde ve s. 93'te tebliğ modelinin 'hata' ilan edilmesindedir.
- **Kur'anî karşılık.** *şera'a* (ش-ر-ع) — şeriat/din kılmak. Şûrâ 42/13 'şera'a lekum mine'd-dîni mâ vassâ bihî Nûhan ve'llezî evhaynâ ileyke'; Şûrâ 42/21 'em lehum şürekâu şera'û lehum mine'd-dîni mâ lem ye'zen bihillâh' ‖ *belleğa* (ب-ل-غ) — tebliğ etmek. Mâide 5/67 'yâ eyyuhe'r-rasûlu belliğ mâ unzile ileyke min Rabbik'
- **Örtüşme.** Kuvvetli, fâil zıt: 'kurmak' Kur'an'da 'şera'a ... mine'd-dîn' fiiliyle karşılanır, fâil kitapta Muhammed ve insanlar, Kur'an'da Allah'tır; Şûrâ 42/21 insanın din kurmasını mahkûm eder. Hakemin itirazı: 'müessis nötr terimdir; fıkıh usulünde Peygamber'e Şâri' de denir' — cevap: usuldeki Şâri' sıfatı tebliğ/vahiy yetkisine bağlıdır, kitap ise s. 93'te tebliğ modelini 'hata' sayar ve s. 89'da dini 'kendinin bulduğu' diye niteler.

B.4 — an'ane

- **Kitapta.** *an'ane*: 8 (I s. 22 (2), 23; II s. 85 (4), 90). Kitapta an'ane icat edilir (s. 22), hikâyelerden doğar ve hür düşünceyi kısıtlar (s. 23), içeriği tarihçe doğrulanmamış atıftır ve uydurma/masal ile aynı zincirdedir (s. 85: 'Arap an'anesi ... atfetmektedir' → 'Bu uydurmalara göre' → 'masallardır'). Bu zincirden sonra s. 90'daki 'İslâm an'anesinde ... kabul olunur' kaydı, kitabın kendi sözlüğünde tarihçe doğrulanmamış kabul demektir; karşısına 'Tarihî noktai nazardan' konur ve an'ane bir daha anılmaz.
- **Örnekler.** *Tarih II, s. 85*: "Arap an'anesi kâbenin inşasını İbrahim Peygambere atfetmektedir." — *Tarih II, s. 90*: "İslâm an'anesinde bu ayetlerin Muhammede Cebrail adında bir melek vasıtasile Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur."
- **Lügat.** Kubbealtı *an'ane* 1: "Nesilden nesile geçerek gelen âdet, örf, gelenek [Kelime bu anlamı

Türkçe'de kazanmıştır]."; 2: "Ağızdan ağıza nakledilerek gelen rivâyet." Kamus-ı Türkî *an'ane* 1: "Hadîs-i şerîf ve sâir nakliyâtın «an fülân an fülân» diyerek isnâdı, rivâyetin teselsülü"

- **Anlam kayması.** Var ve belirgin: 1901'de an'ane yalnız hadis isnadı / rivayet zinciri anlamındadır; 'gelenek' (Fr. tradition) anlamını kelime Türkçede sonradan kazanmıştır (Kubbealtı'nın kaydı) ve 1931 kitabı onu bu anlamda kullanır. 'İslâm an'anesi' 1931'de 'Islamic tradition' demektir — isnad değil, topluluğun devraldığı kabul.
- **Kur'anî karşılık.** *mâ elfeynâ / mâ vecednâ aleyhi âbâenâ* (د-ج-و / و-ف-ل) — atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol. Bakara 2/170 'bel nettebi'u mâ elfeynâ aleyhi âbâenâ'; Zuhruf 43/22-23 'innâ vecednâ âbâenâ alâ ummetin ve innâ alâ âsârihim muhtedûn' ‖ *tenzîl* (ن-ز-ل) — indirme; Kur'an'ın kendi kaynağı için kelimesi. Şuarâ 26/192 'tenzîlu Rabbi'l-âlemîn'
- **Örtüşme.** Yapısal, lafzî değil: Kur'an'da 'an'ane' kelimesi yoktur; Kur'an atalardan devralınan kabulü hüccet saymaz, kitap da an'aneyi icat edilmiş ve düşünceyi kısıtlayan şey sayar; ayrılık, kitabın vahyin ilâhîliğini an'ane kategorisine koyması (s. 90), Kur'an'ın ise onu kendi beyanı olarak vermesidir (tenzîl). Hakemin diyebileceği: "İslâm an'anesinde kabul olunur' tarihçinin mutat tarafsızlık kaydıdır' — cevap: s. 85'teki an'ane → uydurma → masal zinciri kelimeyi tarafsız bırakmaz; 1931'de kelime 'tradition' anlamındadır, isnad değil.

B.5 — telâkki

- **Kitapta.** *telâkki*: 13 (I s. 1 (başlık), 19, 23 (2), 24; II s. 80, 91 (2), 106, 116, 117, 156, 160). İsim olarak 'telâkki' bir topluluğun benimsediği, doğruluk iddiası taşımayan tasavvurdur: iptidaî insanın telâkkileri 'bugünkü hakikatler'in karşısına konur (s. 1 başlığı), kurban 'umumî telâkki mahiyetini' alır (s. 23), 'şümullü telâkkilere' dimağ 'yavaş yavaş alıştırıldı' (s. 24), Musa dinini Medyen 'telâkkilerinden mülhem olarak' koyar (s. 80), önceki dinlerde 'cin ve melek telâkkisi' vardır (s. 91). Fiil olarak 'telâkki etmek/olunmak' = saymak (s. 91, 116, 117, 160).
- **Örnekler.** *Tarih I, s. 1*: "İLK İNSANLARIN İPTİDAÎ TELÂKKİLERİ VE BUGÜNKÜ HAKİKATLER" — *Tarih II, s. 80*: "Musa gençliğinde uzun müddet Medyen de bulunmuş ve buradaki telâkkilerden mülhem olarak kendi dininin esaslarını koymuştur."
- **Lügat.** Kubbealtı *telakkî* 1: "Belli bir bakış açısına göre görme, bakma, kendine göre bir fikir sâhibi olma, görüş, anlayış."; 2: "Kabul etme, alma." Kamus-ı Türkî *telakkî* 1: "Alma, kabul etme"; 2: "Bir suretle kabul etme veya bir gûne nazarla bakma"
- **Anlam kayması.** Yok denecek kadar az: 1901'de birinci anlam 'alma, kabul etme', ikincisi 'bir gûne nazarla bakma'; bugün 'anlayış, görüş' öne çıkmış, 'alma' anlamı geri çekilmiştir (Kubbealtı sıralaması tersine dönmüştür). s. 80'deki 'telâkkilerden mülhem olarak' 1901'deki 'alma' anlamını da taşır: Medyen'den alınan şey.
- **Kur'anî karşılık.** *telakkâ / tulakkâ* (ل-ق-ي) — karşılayıp almak; (vahyi) alma. Bakara 2/37 'fe-telakkâ Âdemu min Rabbihî kelimâtin' (Diyanet: 'Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı'); Neml 27/6 've inneke le-tulakka'l-Kur'âne min ledun Hakîmin Alîm'
- **Örtüşme.** Lafzen tam (aynı kök, aynı 'alma' anlamı), kaynak zıt: kitapta telâkki muhitten alınır (Medyen, iptidaî kabile, önceki dinler) ve doğruluk iddiası taşımaz; Kur'an'da alınan şey 'min Rabbihî' ve 'min ledun Hakîmin Alîm'dir. Hakemin diyebileceği: 'telâkki bugün anlayış demektir, alma anlamı ölüdür; kök benzerliği tesadüfîdir' — cevap: Kamus-ı Türkî'nin birinci anlamı 'alma, kabul etme'dir ve s. 80 tam bu anlamdadır; örtüşme etimoloji oyunu değil, iki metnin aynı fiile iki ayrı fâil/kaynak yazmasıdır.

B.6 — tekâmül

- **Kitapta.** *tekâmül*: 9 (I s. 5, 20, 22, 23, 24; II s. 92, 118 (3)); *tekemmül*: 2 (I s. 16, 22); *mütekâmil*: 3 (I s. 4, 18; II s. 131). Tek kelime, tek kanun: s. 5'te balıktan insana biyolojik dönüşüm ('tekâmülle,

bugünkü şekle geldiler'), s. 22'de lisan, s. 23'te din, s. 92 ve 118'de İslâm'ın kendisi ('islâmiyet sisteminin tekâmülüne') aynı kelimeyle anlatılır. s. 118, Peygamber'in dinî meselelerde 'kendini hiçbir şeyle bağlı görmediğini' söyleyerek tekâmülü nassın üstüne koyar.

- **Örnekler.** *Tarih I, s. 5*: "Hulâsa insanlar, sularda kaynaşıp çırpınan bir mevcuttan, çok yavaş yürüyen bir tekâmülle, bugünkü şekle geldiler." — *Tarih I, s. 23*: "İnsanların hayatına taallûk eden her şeyde olduğu gibi dinî meselelerde de bir tekâmül hâdisesi görünür."
- **Lügat.** Kubbealtı *tekâmül*: "1. Olgunlaşma, olgunluk. 2. Zaman içinde meydana gelen gelişme, gelişim, evrim."; *tekâmülcülük*: "felsefî görüş, evrimcilik, tekâmüliye. Fr. Evolutionnisme." Kamus-ı Türkî: madde başı bulunamadı (cagdassozluk.com dizininde 'tekâlîf' 38402'den sonra 'tekebbüd' 38403 gelir; basılı nüshadan teyit edilmeli).
- **Anlam kayması.** Var; en belirgin kayma: 1931'de 'tekâmül' Fr. évolution karşılığıdır ve biyolojik evrimi de kapsar; 1901 Kamus-ı Türkî'de madde başı olarak görünmez; terim XX. yüzyıl başında yaygınlaşmıştır. Bugün 'evrim' ayrı kelimedir, 'tekâmül' olgunlaşma çağrışımı taşır; s. 5 bağlamı verilmezse bugünkü okur s. 23 ve 118'i yumuşak okur.
- **Kur'anî karşılık.** *ekmele* (ك-م-ل) — tamamlamak, kemale erdirmek. Mâide 5/3 'el-yevme ekmeltu lekum dînekum ve etmemtu aleykum ni'metî' ‖ *etvâr* (ط-و-ر) — evreler; fâili Allah olan yaratma. Nûh 71/14 've kad halekakum etvârâ' (Diyanet: 'sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır')
- **Örtüşme.** Kök düzeyinde tam (kemâl/ikmâl ↔ tekâmül), yön ve fâil zıt: Kur'an'da din Allah tarafından 'ikmal edilmiş'tir, kitapta din ve İslâm cemiyet eliyle 'tekâmül eder'. Hakemin diyebileceği: 'Nûh 71/14 etvâr evrimle uzlaşır, kitapla çelişmez' — inceleme mekanizmayı değil fâili tartışır; ayet fâil olarak Allah'ı söyler, kitap 'tabiî, zarurî bir kimya ve fizik seyri' der. İkinci itiraz: 'tekâmül = olgunlaşma, s. 118 övgüdür' — 1931 anlamı évolution'dur ve s. 118 onu nassın üstüne koyar.

B.7 — mefhum / bulmak / keşfetmek / icat

- **Kitapta.** *mefhum*: 9 (I s. 2-24'te 8; II s. 106); *bul-*: 25 (I 9; II 16); *keşf-*: 13 (I 11; II 2); *icat*: 5 (I s. 7, 14, 22; II s. 153, 165). 'mefhum' kitapta nötrdür; yükü yüklemler taşır: s. 2 kuralı tabiat üstü bütün mefhumları insan dimağı için 'uydurma' sayar, s. 21 Allah mefhumunun başlangıcını 'ulvileştirilmiş ata' yapar, s. 24 ülûhiyet mefhumunu 'bulan ... keşfeden' olarak insan zekâsını gösterir. 'bulmak' hem keşif (s. 4) hem icat/koyma (s. 13 kanunlar) anlamındadır.
- **Örnekler.** *Tarih I, s. 24*: "Ülûhiyet mefhumunu bulan, bu mefhumun sırlarını keşfeden ve bugün dahi keşfetmiye devam eden, insan zekâsıdır." — *Tarih II, s. 89*: "Muhammet 40 yaşına geldiği zaman vatandaşlarını, kendinin bulduğu ve doğru olduğuna inandığı yeni bir dine davete başladı."
- **Lügat.** Kubbealtı *bulmak* 3: "(Varlığı bilinmeyen veya mevcut olmayan bir şeyi) Ortaya çıkarmak, keşfetmek, îcat etmek"; *îcat* 1: "Yeni bir şey bulma, ortaya koyma, varlığı bilinmeyen bir şeyi meydana getirme." Kamus-ı Türkî *îcâd*: "Vücûda getirme, yoktan var etme, bulma, keşf, ihtirâ'"
- **Anlam kayması.** 'mefhum' ve 'bulmak' için yok; fakat 1901'de Kamus-ı Türkî 'îcâd'ı 'yoktan var etme, bulma, keşf' diye tanımlar: 'bulma' ile 'icat' eş anlamlıdır, s. 89'daki 'kendinin bulduğu' 1931 okuru için 'icat eden' demektir. 'icat'ın 'yoktan var etme' anlamı kelâmda Allah'a aittir.
- **Kur'anî karşılık.** *lâ yuhîtûne bihî ilmâ* (ح-و-ط) — ilimle kuşatamazlar. Tâhâ 20/110 've lâ yuhîtûne bihî ilmâ' ‖ *min tilkâi nefsî* (ل-ق-ي/ن-ف-س) — kendiliğimden. Yûnus 10/15 'mâ yekûnu lî en ubeddilehû min tilkâi nefsî'
- **Örtüşme.** Kuvvetli, fâil zıt: 'kendinin bulduğu ... yeni bir din' ↔ 'min tilkâi nefsî'; 'ülûhiyet mefhumu' ↔ 'lâ yuhîtûne bihî ilmâ'. Hakemin diyebileceği: "bulmak/keşfetmek' bulunanın önceden var olduğunu ima eder; kitap teizmle çelişmez' — cevap: s. 2 kuralı ve s. 21 'ulvileştirilmiş ata' keşfi değil inşayı anlatır; 1901 lügatinde 'bulma' = 'îcâd'dır.

B.8 — tabiat / tabiî / mahlûk / yaratmak

- **Kitapta.** *tabiat*: 26 (I s. 1-24'te 22, üçü başlık; II s. 80, 91, 146, 156); *tabiî*: 12 (I s. 2-17'de 8; II 4); *mahlûk*: 13 (I s. 2-23); *yarat-*: 9 (I s. 3, 20, 23; II s. 155-171). Kitap s. 2'de tabiatı 'hem kanunların sahibi, hem de ayni kanunların tâbii' sayar; s. 5 hayatı 'tabiat harici amilin müdahalesi olmaksızın' tabiî seyre bağlar. 'mahlûk' hâlık anılmadan 'canlı' anlamındadır; 'yaratmak' dinî anlamda yalnız s. 3'te 'zannolunmakta idi' kaydıyla, kitabın kendi sesiyle ırk ve dimağ için geçer (s. 20).
- **Örnekler.** *Tarih I, s. 2*: "O halde tabiat hem kanunların sahibidir, hem de ayni kanunların tâbiidir." — *Tarih I, s. 2*: "Filhakika, insan, tabiatin mahlûkudur." — *Tarih I, s. 2*: "Tabiatte hiçbir şey yokolmaz ve hiçbir şey yoktan varolmaz."
- **Lügat.** Kubbealtı *mahlûk* 1: "Allah tarafından yaratılmış, yok iken var edilmiş." Kamus-ı Türkî *tabî'at* 1: "Yaradılıştaki hâl ve keyfiyet, hilkatin hâl ve hâssası, mâhiyet-i kâinât, dehr: Hâlik-ı tabîat olan Hazret-i Allah"; 2: "Kâinâtın nizâm ve kānûn-ı hikmet-âmîzi"
- **Anlam kayması.** Kısmen var: 1901'de 'tabiat' hilkat/yaradılış anlamını taşır ve 'kâinatın nizâm ve kānûn-ı hikmet-âmîzi'dir — kanunun kendisi, sahibi değil; kitap tabiatı 'kanunların sahibi' yapar. Bugün 'doğa' denir; 'mahlûk' bugün de kitapta da 'yaratık/canlı' anlamındadır, lügatlerin 'Allah tarafından yaratılmış' kaydı gündelik kullanımda silinmiştir.
- **Kur'anî karşılık.** *halk* (خ-ل-ق) — yaratmak, yoktan ve ölçüyle var etmek; fâil Allah. Mü'minûn 23/14 'fe-tebârakallâhu ahsenu'l-hâlikîn'; Fâtır 35/3 'hel min hâlikin gayrullâh' ‖ *bedî'* (ب-د-ع) — örneksiz yaratan; 'hiçbir şey yoktan varolmaz' cümlesinin karşıtı. Bakara 2/117 'bedî'u's-semâvâti ve'l-ard'
- **Örtüşme.** Zayıf: Kur'an'da 'tabiat' kelimesi yoktur; kitabın 'mahlûk' ve 'yaratmak' kelimeleri Kur'an'ın خ-ل-ق alanını fâil değiştirerek devralır. Hakemin diyebileceği: "tabiatin mahlûku' deyimdir, Müslüman müellifler de kullanır; 'tabiat kanunu' Kamus-ı Türkî'de de vardır' — cevap: kitap deyimi s. 2 tanımı ('kanunların sahibi') ve 'hiçbir şey yoktan varolmaz' cümlesiyle ilkeye çevirir; 1901 lügatinde tabiat kanunun kendisidir, sahibi 'Hâlik-ı tabîat olan Hazret-i Allah'tır.

B.9 — din

- **Kitapta.** *din* (türevleri dâhil): 93 (I s. 3-24'te 14; II s. 79-176'da 79; beşi başlık; yoğunluk s. 84, 89). Kitabın 'din' tarifi sosyolojiktir ve s. 22-24'te kademeli verilir: ilk din esasları korkudan doğar (s. 22); 'müşterek âdetler ve inanışlar'ın kurduğu bağ 'hâdise'sine 'biz bugün din namını veriyoruz' (s. 23); din 'diğer içtimaî müesseseler gibi' bir müessese ve 'müessirlerin başlıcalarından'dır (s. 24). Tarih II'de 'din' çoğul ve kurumdur ('Musa dini', s. 89 'kendinin bulduğu ... yeni bir din'); dinlerin birliği yalnız Muhammed'in 'söylediği' şey olarak nakledilir (s. 92).
- **Örnekler.** *Tarih I, s. 23*: "İşte bu hâdiseye biz bugün din namını veriyoruz." — *Tarih II, s. 92*: "Muhammet davet ettiği dinin, kendinden evel, Musa, İsa ve sair peygamberler tarafından davet edilen İbrahim ve Tevhit dini olduğunu söylemiştir."
- **Lügat.** Kubbealtı *din* 1: "İnsanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan îmanlarını, ona yapacakları ibâdetlerin bütününü ve bu îmâna göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu." Kamus-ı Türkî *dîn*: "Allâh'a ibâdet ve ma'neviyâta i'tikād husûsunda her milletin tuttuğu yol"
- **Anlam kayması.** Lügat anlamı 1901'den bugüne değişmemiştir; kayma kitabın tanım düzeyindedir: lügatlerde din inanç ve ibadet yoludur, kitapta 'müşterek âdetler ve inanışlar'ın doğurduğu içtimaî 'hâdise' ve 'müessese'dir — 1931'de Türkçeye giren din sosyolojisi (Durkheim) tanımı.
- **Kur'anî karşılık.** *dîn* (د-ي-ن) — itaat; hüküm ve hesap; Allah'ın koyduğu yol/nizam. Âl-i İmrân 3/19 'inne'd-dîne indallâhi'l-İslâm'; Şûrâ 42/13 'şera'a lekum mine'd-dîni mâ vassâ bihî Nûhan...' ‖ *dîn* (د-ي-ن; hesap ve kanun anlamları) — hesap günü; hükümdarın kanunu. Fâtiha 1/4 'mâliki yevmi'd-dîn'; Yûsuf 12/76 'fî dîni'l-melik'
- **Örtüşme.** Kısmî: Kur'an'daki dîn alanı kitabın 'din'inden daha geniştir; ortak nokta 'yol/nizam' anlamıdır. Kur'an'ın 'dîn'i başka dinler için de kullanması (Kâfirûn 109/6) kitabın çoğulluğuyla

örtüşür; ayrılık menşededir: Kur'an'da dinin vâzıı Allah'tır (Şûrâ 42/13), kitapta cemiyet. Hakemin diyebileceği: 'kitabın tanımı sosyolojik tasvirdir, itikadî iddia değil' — cevap: kitap 'Görülüyor ki' ile menşe hükmü verir ve Allah mefhumunu da aynı zincire koyar (s. 21).

Ek C. Ön söz ve heyet sayfaları

Bu ek, incelemenin birinci bölümünün dayandığı ön söz ve heyet sayfalarının tam metnini verir. Bu sayfalar elle düzeltilmiş korpusun dışındadır; metin, bu ek için taramadan okunarak istinsah edilmiş ve OCR çıktısıyla karşılaştırılmıştır. İmlâ 1931 basımına aittir. *Tarih II*'nin ön sözü *Tarih I*'inkiyle aynıdır; yalnız imlâ farkları vardır (aşağıda köşeli parantezle gösterilmiştir). Taramalar sitede **[5] [6]**.

C.1 — Künye sayfaları

Tarih I **[3]**: "Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesinin 2/8/1931 tarih ve 1869 numaralı emrile 30 000 nüsha tab'edilmiştir."

Tarih II **[4]**: "Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesinin 28/11/1931 tarih ve 2847 numaralı emrile 25000 nüsha tab'edilmiştir."

C.2 — Mukaddime (*Tarih I*, s. V–VI; *Tarih II*, s. V–VI)

Son yıllara gelinceye kadar "Türk Tarihi" memleketimizde en az tetkik edilmiş mevzulardan biri halinde idi. 1000 yıldan fazla süren İslâmlık - Hıristiyanlık [II: islâmlık - hıristiyanlık] davalarının doğurduğu husumet duygusile mutaassıp müverrihler bu davalarda asırlarca islamlığın piştarlığını [II: islâmlığın pişdarlığını] yapan Türklerin tarihini kan ve ateş maceralarından ibaret göstermeğe savaştılar. Türk ve İslam müverrihler de Türklüğü ve Türk medeniyetini İslamlık ve İslam medeniyeti ile kaynaştırdılar; İslamlığa tekaddüm [II: islâmlığa takaddüm] eden binlerce yıla ait devreleri unutturmayı Ümmetçilik siyasetinin icabı ve din gayreti vecibesi bildiler. Daha yakın zamanlarda Osmanlı İmparatorluğuna dahil bütün unsurlardan tek bir milliyet yaratmak hayalini güden Osmanlılık [II: osmalılık] cereyanı da, Türk adının anılmaması, Millî Tarihin yalnız ihmal değil, hatta yazılmış olduğu sayfalardan [II: sayıfalardan] kazınıp silinmesi yolunda üçüncü bir amil halinde diğerlerine eklendi. Bütün bu menfi cereyanlar, tabiî olarak, mektep programları ve mektep kitapları üzerinde dahi tesir gösterdi ve Türklüğün, çadır, aşiret, at, silâh ve muharebe mefhumlarile müradif tutulması an'anesi mektep kitaplarımıza kadar girdi. Türk Tarihinin, inkâr edilmiş ve unutturulmuş simasını ve mahiyetini, bütün hakikatlerile meydana çıkarabilmek için çalışmakta olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bir kısım azasını tarih tedrisatındaki bu boşluğu doldurabilecek bir kitap hazırlamağa memur etti En yeni eserlere ve Anadolu, Mısır, Mezopotamya, Ortaasya, Şimalî Hint, Şimalî Çin ve Cenubî Sibirde her gün [II: hergün] daha ileri götürülmekte olan arkeolojik tetkiklere istinat etmekle beraber mevzuun genişliği, zamanın darlığı yanında, önümüzdeki ders yılına yetiştirilmesi zaruretinin de hâkim bulunması ilcasile, bu küçük eserin ihtiyaca tam ve mükemmel şekilde tekabül edeceği iddia olunamaz. Noksanlar [II: Noksanları], ilerde, yeni basılışlarda tamamlanacaktır. Kitabın ihtiva ettiği mevzular etrafında daha fazla malûmat edinmek isteyenler [II: istiyenler] aynı [II: ayni] heyetin pek yakında bastırılmak üzere hazırladığı Umumî Türk Tarihinin Ana Hatları hakkındaki esere müracaat edebilirler. Cemiyet, dört kitap halinde hazırlamış olduğu bu küçük eseri, mekteplerde okutulmasını kabul eden Türkiye Cümhuriyeti Maarif Vekâletine hediye etmiştir. Cemiyet, Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürü Faik Reşit ve Devlet Matbaası Müdürü Hamdi Emin Beylere kitapların basılışındaki kıymetli yardımları için teşekkürü vecibe bilir.

C.3 — Kitabın hazırlanmasında çalışanlar (*Tarih I*, s. VII–VIII; *Tarih II*, s. VII–VIII)

Ad	*Tarih I*'**deki unvan**	*Tarih II*'**de fark**
Heyet reisi	Riyaseticümhur Umumî Kâtibi ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Reisi	—
Samih Rifat Bey	Çanakkale Meb'usu ve T. T. T. C. Reis Vekili	—

Akçuraoğlu Yusuf Bey	İstanbul Meb'usu, Ankara Hukuk Mektebi Siyasî Tarih Profesörü ve T. T. T. C. Reis Vekili	—
Reşit Galip Bey	Aydın Meb'usu ve T. T. T. C. Umumî Kâtibi	"Dr. Reşit Galip Bey"
Hasan Cemil Bey	Bolu Meb'usu ve T. T. T. C. Azası	"Balıkesir Meb'usu"
Afet Hanımefendi	Musiki Muallim Mektebi Tarih ve Medenî Bilgiler Muallimi ve T. T. T. C. Azası	—
Baki Bey	Erkânı Harbiye Miralayı, Büyük Erkânı Harbiye Harp Tarihi İkinci Şube Müdürü	—
İsmail Hakkı Bey	Balikesir Meb'usu ve T. T. T. C. Azası	—
Reşit Saffet Bey	Kocaeli Meb'usu ve T. T. T. C. Azası	—
Sadri Maksudi Bey	Şarkî Karahisar Meb'usu ve T. T. T. C. Azası	"Ankara Hukuk Mektebi Profesörlerinden" eklenmiş
Şemseddin Bey	Sıvas Meb'usu ve İstanbul Darülfünunu Türk Tarihi Sabık Profesörü ve T. T. T. C. Azası	—
Şemsi Bey	Miralay, Harita Umum Müdürlüğü Harita Şubesi Müdürü	—
Yusuf Ziya Bey	Eskişehir Meb'usu, İstanbul Darülfünunu Hukuk Tarihi Sabık Profesörü ve T. T. T. C. Azası	—

Ek D. Hükümlerin dayanak tipi

Bu ek, on dokuz bulgunun her birinin **kitaba atfettiği hükmü** ve o hükmün hangi cümlelerden çıktığını gösterir. Tip sütunu iki ayrımı yapar: **sarih** — hüküm kitabın lafzında birebir vardır; **birleşim** — hüküm, birden fazla sarih cümlenin bir araya getirilmesiyle kurulur. Birleşim olan yerlerde bulgu, hangi cümlelerden kurulduğunu kendi metninde göstermek zorundadır. Bulguların Kur'an tarafı bu tablonun dışındadır: orası incelemenin beyan ettiği ölçüttür, kitaba atfedilen bir hüküm değildir.

Bulgu	Kitaba atfedilen hüküm	Dayanak	Tip
01	Dinin doğuşu beşerî bir zincire bağlanır	Alt başlık dizisi; "icat ettiler", "menşei budur", "din namını veriyoruz"	sarih
02	Din, "diğer içtimaî müesseseler gibi" insan yapısıdır	Alıntı-05 (birebir)	sarih
03	Ulûhiyet, insan zekâsının kurduğu ve tabiata indirgediği bir mefhumdur	Kitap "bulan / keşfeden" der; hüküm Alıntı-10, Alıntı-01 ve Alıntı-13'ün birleşiminden çıkar	**birleşim**
04	İlke gaybın tamamını kapsar	Kitap "tabiatın fevkinde ve haricindeki bütün mefhumlar" der (Alıntı-10); "gayb" incelemenin terimidir	**birleşim**
05	İptidaî insanda din yoktur; vahdet sonradan gelir	Alıntı-11, Alıntı-12, Alıntı-13 — üç yerde kayıtsız tekrar	sarih
06	Hüküm tasvirî değil normatiftir	"kabul etmek lâzımdır", "her halde" (Alıntı-15)	sarih
07	Menşe tabiata bağlanır; tabiat dışı fâil anılmaz	Alıntı-15, Alıntı-16, Alıntı-17	sarih
08	Kitap tekâmül iddiasını nakletmez, üstlenir	"kabul etmemek mümkün olmaz" (Alıntı-22), "Hulâsa (…) geldiler" (Alıntı-19)	sarih
09	İlâhî kaynak nakil kaydına, beşerî izah kitabın kendi sesine aittir	Alıntı-23 ile Alıntı-24'ün kayıt yapısı	sarih (yapısal)

10	Ayetler "uzun bir devirdeki tefekkürlerin mahsulü"dür	Alıntı-24, Alıntı-25, Alıntı-26 (birebir)	sarih
11	Peygamber "müessis"tir; tebliğ tarifi "hata" ilan edilir	Alıntı-28, Alıntı-29, Alıntı-30	sarih
12	Aynı kalıp nübüvvetin tamamına teşmil edilir	Alıntı-31 tek örnektir; teşmil, kitabın umumî teziyle (Alıntı-05, Alıntı-34) kurulur	**birleşim**
13	Cin inancının menşei kültürdür	Alıntı-33: "Muhammet dahi (…) samimî olarak inanmıştır"	sarih
14	Melek itikadı hiçbir yerde hakikat olarak anlatılmaz	Alıntı-23, Alıntı-34, Alıntı-35, Alıntı-37'nin kayıtları	sarih (yapısal)
15	Kâbe anlatısı "uydurulmuş masallar" ilan edilir	Alıntı-37: "Bunların hepsi, bittabi, soradan uydurulmuş masallardır"	sarih
16	Kutsiyet beşerî ve siyasî bir zemine bağlanır	Alıntı-38, Alıntı-39, Alıntı-40	sarih
17	Ahkâmın ebedîliği kaldırılır	Alıntı-42'nin ilk cümlesi (sarahat) ve Alıntı-44	sarih
18	Övgü beşerî kategorilerde kalır	Alıntı-45, Alıntı-46; s. 90–93'te sekiz olumlu cümle	sarih
19	"Vahiy sandı; söyledikleri kendi tefekkürünün mahsulüydü"	Alıntı-26 ile Alıntı-35'in istilzamı	**birleşim**

Dört bulguda (03, 04, 12, 19) hüküm birleşimle kurulur ve dördünde de bulgu bunu kendi metninde söyler. Bulgu-04'teki tek terim kaydı şudur: kitabın "tabiatın fevkinde ve haricindeki bütün mefhumlar" dediği alan, incelemede "gayb" terimiyle adlandırılmıştır.

Tabloda yer almayan iki cümle, kitaba atfedilen hüküm değil incelemenin kendi değerlendirmesidir ve bulgularda öyle yazılmıştır: Bulgu-03'ün "ulûhiyetin reddidir" hükmü ile Bulgu-11'in "kitabın kurduğu ikilem yanlıştır" cümlesi.

Bu belge, incelemenin kendisi ve kaynak metniyle birlikte CC0 1.0 ile kamuya bırakılmıştır.